

Patum, el Corpus Christi de Berga, un exemple del Corpus medieval català

Joan Amades va escriure que si es volia saber com era un autèntic Corpus medieval català es podia fer dues coses: pujar a Berga per Patum o anar a veure la processó de la ciutat de València; realment qui hagi vist la processó valenciana quedarà impactat de la riquesa dels elements i de la seva organització. De la Patum què voleu que us digui, per mi –sense cap mena de dubte– és la millor festa del món.

Els primers textos de Patum

M. Dolors Santandreu va donar a conèixer l'any 2010 a l'*Erol* número 101 el document més antic de Patum descobert –fins ara– a l'Arxiu Comarcal de Berga (AHCB). És un volum perdut del llibre de *Clavari* berguedà en què s'explica que l'any 1621 es va pagar per Corpus "... a dos turchs, setse sous; a quatre cavallets, setse reals..."

Jaume Farràs recull que la despesa de la festa del Corpus a Berga és de 29 de juliol de 1626; és a la pàgina 84 d'un llibre que es conserva a l'AHCB i que per la nostra desgràcia la seva primera pàgina és la 83, en què es diu ... *als músics de ministril, ... a les persones elegides per los quatre quartos per fer la lluminària de l'Octava de Corpus ... la Confraria del Santíssim Sagrament ... lo que se es pagat a dits músic per a sonar la vigília i dia de Corpus i tota la Octava sonar a les complertes a sant Pere i lo diumenge a l'Ofici i processons de santa Eulàlia i sant* (l'altre nom és difícil d'identificar, podria ser sant Francesc) *i lo dia de l'Octava a la processó es fa a sant Pere amb la forma acostumada, ... a sis músics de guitarra i al del rabaquet, ... al qui toca lo tambor de cordes ... per cordes de viola als qui porten i ballen la mulassa ... i al qui toca lo tambor o, tabal... per ajudar adobar l'emplalida per tota l'Octava per la reparació devota dos ciris de cera blanca, ciris petits de cera blanca i la lluminària de l'altar de cera blanca.... donar al minyó*

Ramon Felipó i Oriol, advocat i dinamitzador del Berguedà

que treia els consellers (treure el nom mitjançant el sistema d'insaculació) totes les quantitats juntes fan un total 40, lliure i 4 sous... Jaume Farràs va donar a conèixer aquest document al programa de la Patum de l'any 1979.

Carles III, en la Reial Cèdula del 10 de juliol de 1780, va prohibir l'assistència a la processó de tota la comparsa festiva que feia segles que l'acompanyava. El text deia ... *se manda que en ninguna Iglesia de estos Reinos sea Catedral, Parroquia o Regular, haya en adelante Danzas, ni Gigantones sino que cese del todo esa práctica en las Procesiones y demás funciones Eclesiásticas, como poco conveniente a la Gravedad y Decoro que en ellas se requiere...* Aquesta Reial Cèdula enviada a totes les autoritats eclesiàstiques i civils anava acompanyada d'una carta de Carles III datada a San Ildefonso el 21 de juliol de 1780 en què demanava l'observança i el compliment de la prohibició i afegia ...*algunas y notables irreverencias que en la Fiesta del Santísimo Corpus Christi de ese año se han cometido con ocasión de los gigantes y Danzas en donde permanece la práctica de llevarlos en la Procesión de aquel día...* Els Borbons, de fet, haurien d'haver tingut més feina que dedicar-se a prohibir i eliminar festes populars. Si Carles III era el més il·lustrat dels Borbons, Déu meu com deuen ser els altres...

A Berga no es va acatar aquesta decisió. Per això tenim Patum, potser per l'esperit indòmit o rebel dels berguedans, tal volta la carta no va arribar mai, o si va arribar no la van llegir... Penseu que Solsona o Cervera, del mateix bisbat, van acatar Carles III, com també ho feren les veïnes Manresa o Vic.

Qüestionari Zamora, la Patum l'any 1790

En aquest important document, dipositat a la Biblioteca Real del Palacio de Oriente de Madrid, es troba una bona descripció sencera d'una Patum, tal com ara entenem la festa, tot i les importants diferències que la separen de la Patum actual. L'informe, datat el 10 de juny de 1790, va ser fet pels berguedans Marià de Giblé, regidor degà; Josep Boixader, Antoni Camps, Antoni Carrera, Antoni Escobet i Josep Ferrer, tots regidors, amb els diputats Josep Roca i Antoni Cortina, Andreu Calonge (síndic pressoner) i els nobles Domingo de Solanell i de Senespleda, i Manuel de Viladomar. Tots aquests berguedans enviaren col·lectivament la resposta al qüestionari sol·licitat per Francisco de Zamora poc temps abans.

Transcric, sencera, només la resposta a la qüestió 146, que és la que fa referència a la Patum. *El pueblo no tiene cosa particular que le distinga de los demás, sino las fiestas, que anualmente se hacen en todos los días de la Octava de Corpus, siguiendo las funciones de la Iglesia de las más magníficas que se hacen en el Principado, habiendo en todos los días un oficio muy solemne con música, y sermón, grande iluminación, y concurso. Costean estas funciones el Común, el Párroco, el Clero, La Cofradía de la Minerva y el Pueblo, dividido en cuatro barrios, haciendo cada uno de*

ellos su fiesta y por la tarde del día de Corpus, después de la procesión de la procesión general, se hace una diversión pública en la plaza más capaz de la Villa en la que son de una caja de tambor extraordinariamente grande danzan, o saltan cuatro hombres vestidos de turcos, y cuatro con caballetes, que son una de las antiguallas del Pueblo, cuyo origen se ignora, después van siguiendo los bailes de Gigantes, y dos hombres vestidos de Diablos, con cohetes en las Massas, manos, cuernos y rabos van saltando a sonido de la caja, y disparando los cohetes, saliendo a perseguirles otro que hace el papel de san Miguel, que con una lanza en la mano les enviste y hace como que mata al uno de los dos diablos, y después al mismo sonido baila la tarasca, disparando también cohetes por la boca y lo mismo se repite por la tarde del Domingo infra Octava después de la Procesión de los Padres de san Francisco, todo lo que atrae un gran concurso de gentes de toda la Comarca y en los días que se hacen las fiestas de los Barrios, hay por las tardes baile público al sonido de chirrimias. En la respuesta 162 del qüestionari del districte de Berga, que és diferent de la de la vila feta pel berguedà Ramon Farguell i Canadell l'any 1789, afirma que a Berga En los días festivos procuran ponerse con más aseó, van por lo regular muchos de ellos a la misa mayor, y en la tarde se juntan muchos repartidos con diferentes cuadrillas, unos en casa y otros en bodegones, y juegan el vino, o merienda, y otros va a ver a sus campos con familia. Segur que això que diu Ramon Farguell era, molt probablement, l'actitud dels berguedans per Corpus aquells anys.

Francisco de Zamora, que va tenir importants càrrecs durant el regnat de Carles IV, va fer el qüestionari sota el pretext de fer una història de Catalunya, el va trametre a totes les autoritats locals i a molta més gent de Catalunya. Veiem que els Turcs i Cavallets es defineixen en els mateixos termes que ara; pot ser la vestimenta, els cavallets o la música serien diferents. Hi ha, només, una parella de gegants; de diables tan sols n'hi havia dos i un àngel, sant Miquel; aquí és molt interessant destacar que encara no s'havia produït la diferenciació entre les Maces i els Plens. De la Guita en diuen *Tarasca*, nom usat a l'antic país d'Oc i també a Espanya. No esmenten l'Àliga, però el Tabal ja tenia un paper predominant en la festa. La Confraria de la Minerva va ser creada l'any 1539; té l'origen en l'església romana de Santa Maria Supra Minerva i la seva finalitat era promoure el culte del Santíssim Sagrament. El primer lloc de la península on s'establí aquesta confraria va ser a Santa Maria del Mar de Barcelona.

La Patum als segles XIX i XX

Durant el segle XIX hi hagué moltes Patum extraordinàries per celebrar èxits de les guerres, com ara en la guerra contra Napoleó; ho explica el Baró de Maldà al seu *Calaix de Sastre*. Pel Trienni Liberal també es va fer Patum; ho corrobora la Núria Sales en la seva història del mossos d'esquadra. Per commemorar victòries de

liberals o carlins en les tres carlinades. La Patum de l'any 1833 va ser molt sonada; Ferran de Sagarra i de Llinars va fer el primer dibuix de Patum, que va publicar el seu nét, Ferran de Sagarra i Ciscar, l'any 1935 –aquest Sagarra era el pare del escriptor Josep Maria de Sagarra.

Però no és fins a principi del segle xx quan es comença a fer publicitat i prendre consciència de la singularitat de la festa. Algunes dades assenyalades són: la baixada a Barcelona per la Mercè el 1902 (ja havia baixat l'any 1880 a Barcelona; la presència patumaire fou recollida per tota la premsa barcelonina i fins i tot podem afirmar que la frase de Santiago Rusiñol a l'*Auca del senyor Esteve* –“Mai més moltons, senyor Esteva, m'estimaria més criar la patum de Berga–” ve dels incidents que es van produir). De la baixada a Barcelona l'any 1902 per la Mercè n'hi ha una important documentació gràfica a *La Veu de Catalunya* o al setmanari *Cu-Cut*. Per la visita d'Alfons XII a Berga l'any 1908 es va fer una Patum extraordinària.

L'any 1916, per la coronació de la Mare de Déu de Queralt, a Berga, es va fer la festa més espectacular, important i mai viscuda –fins ara–, i evidentment també es va fer Patum. Es va editar el llibre d'Antoni Sansalvador, advocat barceloní, propietari de Campllong (on hi ha el Pi de les Tres Branques). Aquesta monografia patumaire havia guanyat un premi al Certamen Literari de Berga de 1902 presidit per mossèn Cinto. Sens dubte ha esdevingut el primer llibre i l'instrument bàsic per al coneixement de la festa.

Joan Baptista Lambert va fer els primers arranjaments de Patum; era el director de la Banda dels Mossos d'Esquadra durant la dictadura de Primo de Rivera. A l'AHCB consta que el 22 d'abril de 1930 l'ajuntament li va pagar 200 pessetes per la feina. Aquests arranjaments només es van tocar per la Patum de Lluïment; van ser molt mal rebuts i al vespre ja es va tornar a la versió musical tradicional.

La República va fer un important pas en la dignificació i difusió de la festa. Es va baixar a fer Patum a Barcelona tres vegades: dues l'any 1932, i Joan Amades va publicar dos articles en la revista del *Butlletí dels Museus de Barcelona* sobre la Patum, treball que seria posteriorment recollit en un sol volum. Els escrits d'Amades serviren anys per definir i explicar el fet patumaire. L'altra baixada a Barcelona va ser pel Congrés de Musicologia de l'any 1936; aquest mateix any havia de tornar la Patum a baixar per l'Olimpíada Popular de 1936 però l'inici de la Guerra Civil del 1936-1939 ho va impedir.

Durant el franquisme es va fer sempre Patum, es va encoratjar com un element folklòric i religiós. També va baixar la Patum diverses vegades a Barcelona, però no per ser estudiada sinó per retre acatament al dictador feixista, l'any 1942, o tornar-se a fer al Poble Espanyol de Barcelona el 1941. També hi va haver sortides de la comparsa a d'altres indrets, com Manresa o Granollers.

Un fet molt important és la publicació d'un *Dau al Set* dedicat íntegrament a la Patum fet per Josep Maria de Martí i Gassó, qui també faria un parell més de llibres

patumaires i nombrosos programes de mà de la Patum a partir de l'any 1939 fins a les primeres eleccions municipals democràtiques.

El dia 3 d'octubre de 1963 l'ajuntament de la dictadura –per tant, no era representant del poble, en no ser elegit democràticament– va prendre aquest acord, que es copia literalment: *No trasladar a otras ciudades... la totalidad o parte de los elementos de la Patum sin un detenido y previo acuerdo especial del Pleno de esta Corporación municipal*. Bé, a partir d'aquí que cadascú entengui el que vulgui... Per tant, no entendré mai aquesta estranya mania de fer dir a un acord pres per l'ajuntament franquista –feixista– una cosa que mai no ha dit. Enlloc del món es veneren els acords presos per institucions dictatorials, no democràtiques, traïdores i antipopulars. El que passa es que tothom repeteix, mimèticament, que *algú* va dir això, però visitar l'AHCB serviria a més d'un per saber el que es va acordar.

Mossèn Josep Armengou, de qui encara romanen inèdits des de fa quasi deu anys a l'AHCB els seus importants dietaris, va fer el llibre bàsic de Patum, publicat per primera vegada l'any 1968, i que ha esdevingut un mite, una llegenda. Tothom el repeteix i en diu de forma exacta els seus textos; ha *quallat* de tal manera l'obra d'Armengou que ha esdevingut la paraula patumaire per excel·lència.

La massificació de Patum va començar amb la vinguda a Berga de l'Assemblea de Catalunya l'any 1975. Posteriorment, seguirien les presències massives a la festa, la invasió de Berga per milers i milers de forasters.

L'any 1992 és un any important pels textos patumaires: Josep Noguera va publicar el 1992 la història de la Patum al segle XIX i tot el que l'envolta. És un llibre bàsic per entendre les interpretacions de la festa. El mateix any, Jaume Farràs va editar el seu llibre patumaire, on es recullen els primers documents de Patum i en fa les seves interpretacions. No podem oblidar tampoc la tesi de l'antropòloga americana Dorothy Noyes, publicada l'any 1992, i el seu posterior llibre de Patum l'any 2003. Albert Rumbo va publicar el seu llibre cabdal de Patum l'any 2001, amb fotos de Manel Escobet, i la participació de Salvador Vinyes i Joan Cortina. Manuel Fernàndez i Jordi Pons l'any 2002 van publicar *Arrels patumaires*.

Conclusió

La Patum és una festa viva, que evoluciona, però que té un passat clar i una història ben definida. Que la Patum té l'origen directe en el Corpus, la seva processó i l'església catòlica és cosa –per a mi és clar– fora de tot dubte. Ni l'origen de la Patum és pagà, ni els cavallets són cabretes que fugen, malgrat que algun dels seus elements potser hagués estat usat o conegut en alguna festa anterior a l'inici de les processons de Corpus. Arreu de Catalunya es feien festes per Corpus i a les seves processons hi anaven diverses comparses –agradi o no, molt semblants a les berguedanes–; per tant, hem d'entendre que el fet berguedà no va ser aïllat, únic i solitari. Però la

genialitat, la força i l'encant de la Patum és que deu ser ben bé l'única ciutat catalana que ha conservat el seu ric i antic patrimoni festiu, sencer. Mentre que a Manresa, Vic, Girona, Barcelona, Cervera o Igualada perdien els elements de les seves comparses de la processó de Corpus, Berga ho ha mantingut tot. Per què? Això és la força d'un poble i d'una festa, Berga i Patum són indestruïbles. A Berga va haver-hi prohibicions eclesiàstiques i reials dels Borbons, però es va seguir fent Patum, per què? O la prohibició de Carles III no va arribar o simplement no la van acatar, per què? Doncs és ben evident, per això tenim Patum.

Patum és una festa, un ritual, un cos format de comparses, berguedans, música alegría i una voluntat popular unànime, que és el que compta—. Tot funciona d'una ordenada i desordenada forma. Els qui porten les comparses, els patumaires saben en cada moment on han d'estar i què han de fer, i això fa la Patum única i irreplicable. Des de fa anys són molts els tècnics, responsables o digueu-ne com vulgueu que han vingut a la Patum a copiar, imitar, mirar o aprendre, pot ser de la mateixa manera o a l'inrevés del que degué passar quatre-cents anys enrere més o menys. La Patum és ara omnipresent a Berga. Això és una cosa nova, dels darrers quaranta anys. Quan es va fer l'arranjament del carrer Major, en època de l'alcalde Joan Noguera, a les rajoles del terra es van posar imatges de la comparseria patumaire. La Patum ha estat font d'inspiració per a molts artistes músics, dibuixants poetes... La Patum és arreu de Berga, hi ha productes de quasi totes les pastisseries que tenen noms de la Patum..., cada any apareixen diferents samarretes del més diversos motius de la festa, ara està de moda posar els telèfons mòbils música patumaire...

Patum i política són coses que sempre es diu a Berga que no s'han de barrejar, però crec que sempre ha passat el contrari. Com que qui ha pagat la despesa de material per a la Patum (la construcció, manteniment dels elements de les comparses o els músics, i fins i tot fins no fa massa temps als patumaires perquè les portessin) ha estat l'ajuntament de Berga, sempre hi ha hagut malgrat tot molta política. Una cosa clara és la utilització de la Patum, com a espectacle singular que és, per retre o tributar homenatge a governants com Alfons XII, Franco i Joan Carles I. També s'ha fet Patum per celebrar o commemorar fets importants a Berga, com la coronació de la Mare de Déu de Queralt i els seus aniversaris o la inauguració del Canal Industrial de Berga. I per què no dir-ho, per celebrar victòries militars o polítiques dels més diversos colors. Sempre que hi ha berguedans en qualsevol lloc del món fora de Berga hi ha Patum. Cada berguedà té la seva Patum, perquè la Patum no és un concepte exclusiu, regulat, tancat, únic, uniforme... ni s'acaba amb l'edat; hi ha moltes festes arreu del món que només són de joves, però això no passa amb la Patum. Per tant, tot el que envolta la Patum és del poble de Berga i sobretot de la seva gent, i serà el que els berguedans vulguin que sigui.

I esperem que per molts més segles.